

Tweeduizend jaar apostolische veelkleurigheid

Zoektochten van bevlogen mensen

Truus Bouman-Komen

Uitgave onder auspiciën van de Stichting J.H. van Oosbreelezing
Postbus 116
3740AC Baarn

Grafisch ontwerp: Marieke Riedijk, Heerlen
Foto en glaswerk omslag: Frank van den Ham

© 2020 Stichting J.H. van Oosbreelezing

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6301-293-5
Academische Uitgeverij Eburon
Vredenburg 40
3511 BD Utrecht
tel.: 030-227 33 50
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Inhoud

Vooraf	9
Inleiding	13
1. Liefde en geloof in het Nieuwe Testament	19
1.1. Taken en kenmerken van de Bijbelse apostelen	19
1.2. Het belang van de liefde	20
1.3. Hoofdaccent op liefde, geloof of wonderen?	24
2. De eerste vier eeuwen van het christendom	
Ca. 0-400	27
2.1 Diversiteit	27
2.2. Gnostiek, marcionisme, montanisme en manicheïsme	28
2.3. De wording van de katholieke kerk in het Romeinse Rijk	31
2.4. Kerk en staat	35
2.5. De begrippen ‘liefde’ en ‘apostolisch’ in het vroege christendom	41
3. Kloosterorden, mystiek en moderne devotie	
Ca. 350-1350	45
3.1. Augustinus en zijn betekenis voor het kloosterwezen	45
3.2. Latere kloosters, kloosterachtige gemeenschappen en armoedebewegingen	49
3.3. Mystiek	58
4. Boheemse Broeders	
Ca. 1350-1670	67
4.1. Johannes Hus en John Wiclif	67
4.2. De Boheemse Broeders	69
4.3. Comenius	74
5. Het tijdperk van de reformatie	
Ca. 1500-1565	83
5.1. Erasmus	83
5.2. Luther	88
5.3. Calvijn en Castellio	96
5.4. Een beschouwing: de langverwachte, onverwachte reformatie	103

6.	De gezindten, orthodoxie, Verlichting en piëtisme	
	Ca. 1530-1775	107
6.1.	Lutheranisme versus katholicisme als voorbeeld van het ontstaan van diverse gezindten	107
6.2.	Lutherse orthodoxie versus piëtisme	111
6.3.	Lutherse orthodoxie versus Verlichting	116
6.4.	Ontwikkelingen tussen piëtisme en Verlichting	118
7.	De filadelfische beweging en het piëtisme nader beschouwd	
	Ca. 1650-1775	121
7.1	Leade	121
7.2.	Spener	124
7.3.	Het echtpaar Petersen-Von Merlau	132
7.4.	Francke	135
7.5.	Arnold	141
8.	Zinzendorf en de herrnhutters	
	Ca. 1700-1835	145
8.1.	De jonge Zinzendorf	145
8.2.	Zinzendorf en de vernieuwde Broederunie	154
8.3.	Schleiermacher	161
8.4.	Herrnhutter gemeenten in Londen en Genève	164
8.5.	Zinzendorf, de herrnhutters, Schleiermacher en ‘apostolisch’	167
9.	Apostolische bewegingen in het kader van de opwekkingsbewegingen in de negentiende eeuw	
	Ca. 1800-1900	171
9.1.	Opwekkingsbewegingen in de negentiende eeuw in het algemeen en in het bijzonder in Engeland	171
9.2.	De Catholic Apostolic Church	173
9.3.	Erwekkingsbewegingen in Duitsland	179
9.4.	De katholisch-apostolische Gemeinden	183
9.5.	De eerste afsplitsingen van de katholisch-apostolische Gemeinden	189
10.	Pinkstergemeenten	
	Ca. 1900 tot nu	195
10.1.	Het ontstaan van pinksterbewegingen in Duitsland	195
10.2.	Het ontstaan van pinksterbewegingen in Amerika	197
10.3.	De kerk van de Apostolic Faith Mission in Brooklyn	203
10.4.	Pinksterbewegingen in Nederland	205

11. Ontwikkelingen na Napoleon in reguliere kerken en theologie	
Ca. 1815 tot nu	211
II.1. Ontwikkelingen in Duitsland en daarbuiten	211
II.2. Barth en Bultmann	215
II.3. Bonhoeffer	220
II.4. Sölle	226
II.5. Ontwikkelingen in Nederland	230
12. Het schisma in de HAZEA, de voorgeschiedenis en de ontwikkelingen daarna	
Ca. 1900 tot nu	237
12.1. Het ontstaan van het schisma	237
12.2. Ontwikkelingen in de Nieuw-Apostolische Kerk en de Gemeente van Apostolische Christenen	244
12.3. Ontwikkelingen binnen het Apostolisch Genootschap	250
12.4. Herstel van contacten	258
Samenvatting	265
Apostolische veelkleurigheid	277
Slotwoord	285
Dank	289
Verklaring van enkele begrippen	291
Literatuur	299
Afkortingen	299
Bijbelboeken	299
Bijbelvertalingen	300
Verdere geraadpleegde literatuur	300
Registers	323
Register van eigennamen	323
Zakenregister	331

Vooraf

‘meer dan alles koester ik
kwetsbaar geslagen bruggen
– van wanhoopshout gebonden
met hoop en diep verlangen –
wankelwegen uitgestrekt
naar ongekend en ver
voorzichtig te betreden
liefde bouwt fragiel en teer

schuifelvoet en aarzelstap
terughoudend los te laten
een hartenklop als richtsnoer
weg van ik en jij naar wij
eenmaal aan de overkant
afstand slechts een ademtocht
wordt de ruimte tussen ons
een domein waar god zich toont.’

Frank van den Ham, ‘een Brug’.¹

1 Frank van den Ham, ‘een Brug’, *Gedichten* 5. Hij gebruikt een kleine letter voor ‘een’ en een hoofdletter voor ‘Brug’. Uitgegeven in eigen beheer zonder jaartal en zonder plaats [2018], beperkte oplage. De gedichten zijn uit verschillende periodes van het leven van de auteur. Ze hebben geen van alle een titel. Dit gedicht is ook opgenomen in: M.E. van Strien-van Milaan, *Weekbrief* voor zondag 11 maart 2018, nr. 8. Uitgave van het Apostolisch Genootschap, Baarn.

De motor die mij heeft aangedreven bij het schrijven van dit boek is mijn meegevoel met het verdriet van mijn ouders om het schisma dat zich in de jaren 1946-1951 voltrok in de Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen (HAZEA). Uit deze afsplitsing zijn in Nederland de Nieuw-Apostolische Kerk, de Gemeente van Apostolische Christenen en het Apostolisch Genootschap voortgekomen. Het Apostolisch Genootschap is theologisch geleidelijk steeds vrijzinniger geworden. De beide andere richtingen juist orthodoxer. De HAZEA was een van de vele afsplitsingen die ontstaan zijn uit de Catholic Apostolic Church, die rond 1830 in Engeland haar oorsprong vond. De Nieuw-Apostolische Kerk, de Gemeente van Apostolische Christenen en het Apostolisch Genootschap hebben dus een lange gemeenschappelijke voorgeschiedenis.

In de loop der jaren zijn mijn ogen ook geopend voor de schisma's in andere religieuze richtingen en voor het bijbehorende verdriet, dat even groot is als dat van mijn ouders. Ik ben gefascineerd geraakt door het merkwaardige verschijnsel dat er in het christendom door alle eeuwen heen enerzijds een groot verlangen is naar verbondenheid en naar het beoefenen van een liefde die alles en allen omvat, en er anderzijds een realiteit is van conflicten, haat en afsplitsingen.

Omdat de beide richtingen van mijn ouders zich apostolisch noemen ben ik op zoek gegaan naar de betekenis van dit woord in diverse richtingen. Het bleek me al spoedig dat elke groepering zijn eigen kleur aan dit begrip heeft gegeven en geeft. Over die veelkleurigheid gaat dit boek. De vraag is wat wij in het hier en nu met die veelkleurigheid kunnen doen.

Zelf ben ik mijn leven lang actief lid van het Apostolisch Genootschap. Dat maakt de toon van het hoofdstukdeel waarin ik de ontwikkelingen in dit genootschap beschrijf anders dan die in de rest van het boek. Het gaat namelijk over de heilige grond waarin ikzelf ben geworteld en waaruit ik mijn kracht en inspiratie haal om een liefdevol mens te zijn. Toch vind ik andere heilige grond, waaruit andere mensen hun kracht putten, gelijkwaardig aan de mijne.

In het licht van theologische ontwikkelingen sinds de Eerste en Tweede Wereldoorlog zie ik de opvattingen van de Nieuw-Apostolische Kerk, de Gemeente van Apostolische Christenen en het Apostolisch Genootschap als gelijkwaardig modern eenentwintigste-eeuws. Dat geldt ook voor alle andere religieuze stromingen en levensbeschouwingen die er momenteel zijn. Wel acht ik het van groot belang dat niemand zijn overtuiging aan een ander opdringt, niet met emotionele dwang, niet met verbaal geweld, laat staan te vuur en te zwaard.

Het schisma in de HAZEA is, gezien in het geheel van tweeduizend jaar christendom, onbeduidend. Het was maar een kleintje, onopgemerkt door de meeste tijdgenoten. Maar het 'leed aan de keukentafel' was immens.²

2 De uitdrukking 'leed aan de keukentafel' werd gebruikt door P. Klene. Zie Klene [2016] en www.vanoosbreestichting.nl/symposia/eerdere-symposia.

Patronen en processen die zich voordeden bij de conflicten die tot dit kleine schisma hebben geleid, zijn echter vergelijkbaar met die welke zich in andere kerken hebben voorgedaan. Ik meen dat daarom mijn boek niet alleen interessant zal zijn voor leden en ex-leden van de Nieuw-Apostolische Kerk, de Gemeente van Apostolische Christenen en het Apostolisch Genootschap, maar voor allen die met vergelijkbare processen te maken hebben. En ik hoop dat dit boek tot goede gesprekken leidt. Niet tot ruzie. Die was er al genoeg.

Truus Bouman-Komen
Groningen, januari 2020

Inleiding

Alle christenen richten zich naar woorden die aan de Bijbelse apostelen toegeschreven zijn of door Jezus als opdracht of richtlijn tot hen gericht zijn. Je zou daarom kunnen stellen dat alle christenen apostolisch zijn. Echter, de meesten van hen noemen zich niet zo. Dit komt onder andere doordat de vraag wat nu precies ‘echt’ apostolisch zou zijn sinds de tweede eeuw een van de ergste strijdvragen is in de hele kerkgeschiedenis. Daarom vinden vele christenen het woord ‘apostolisch’ te beladen of te verwarrend.

Op grond van de oorsprong en de geschiedenis van de woorden ‘apostel’ en ‘apostolisch’ kom ik tot de volgende definities van beide begrippen:³

Een apostel is iemand (m/v) die uit roeping een heilzame boodschap in de wereld uit wil dragen. Hij of zij kan zich geroepen voelen door een innerlijke stem, door een medemens, door Jezus, door de Heilige Geest, door God of een hogere macht van andere aard. De boodschap kan van religieuze of maatschappelijke aard zijn.

Apostolisch is: van apostelen afkomstig of zoals apostelen of behorend tot een organisatie die zich apostolisch noemt.⁴

Deze definities zijn niet algemeen geldend. Het zijn werkdefinities die van kracht zijn voor dit boek. Ik wil daarin iets van de veelkleurigheid laten zien waarmee individuen en groeperingen door de eeuwen heen inhoud hebben gegeven aan de Bijbelse apostolische boodschap. Uiteraard zijn vele dikke boekdelen nog niet genoeg om tweeduizend jaar apostolische geschiedenis te beschrijven. Ik heb daarom voor elke periode slechts een paar personen uitgekozen van wie ik de levensloop beschrijf en van wie ik laat zien hoe hun inzichten zich hebben ontwikkeld. Ik heb ernaar gestreefd per periode steeds zo veel mogelijk aspecten van apostoliciteit aan de orde te laten komen om zo patronen van conflicten en verzoeningsstreven te belichten.

Slechts een klein deel van dit boek is gebaseerd op eigen minutieus onderzoek dat ik aan het begin van deze eeuw heb gedaan voor mijn proefschrift over teksten van de jonge Zinzendorf.⁵ Verder heb ik geput uit mij ter beschikking staande bronnen. Daarbij werd ik beperkt door lichamelijke gebreken waardoor ik enkele jaren niet mocht zitten en geen bibliotheken kon bezoeken. Beperkt is ook mijn kerkhistorische kennis. Van rooms- of oosters orthodoxe kerken weet ik weinig. Van sommige eeuwen weet ik meer dan van andere. Duitstalige kerkhistorische figuren zijn me meer vertrouwd

3 Een samenvatting van de oorsprong en de geschiedenis van de woorden ‘apostel’ en ‘apostolisch’ staat achterin dit boek in het aanhangsel onder de kop ‘Apostolische veelkleurigheid’.

4 Vergelijk de definities in: Van Dale 2015; Horstmannshoff 2011, 22; *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, zie www.wnt.inl.nl.

5 Bouman-Komen 2009 (Proefschrift: Promotor C.P.M. Burger, VU Amsterdam; copromotoren H. Schneider, Marburg en P.M. Peucker, Herrnhut en Bethlehem).

dan anderstalige. Deze beperkingen hebben mijn keuze van personen bepaald. Het is dus absoluut niet zo dat ik deze mensen apostolischer zou vinden dan mensen die ik niet besproken heb.

Ondanks de leemten in mijn kennis, de bontheid van mijn bronnen, de lichte willekeur in de keuze van personages en ondanks mijn subjectiviteit kan ik toch aantonen wat ik aantonen wilde: De apostolische erfenis is gevormd door mensen die het als hun opdracht zagen om hun ideaal in de wereld uit te dragen. Bij christenen gaat het om de idealen en opdrachten uit het Nieuwe Testament: liefde gestalte geven en het geloof verbreiden. Veel Bijbelteksten kunnen echter op verschillende manieren uitgelegd worden. De apostolische erfenis is veelkleurig, elke groepering kiest zijn eigen nuances. Een beschrijving van nog meer en nog hele andere mensen en stromingen zou deze conclusie alleen maar versterken.

In hoofdstuk 1 kijk ik naar wat er in het Nieuwe Testament over de apostelen staat, over hun opdrachten en hun kenmerken. Ik laat buiten beschouwing of het allemaal werkelijk zo gebeurd is en of de apostelen allemaal echt geleefd hebben. Het gaat mij om de tekst op zich, die in vele vertalingen eeuwenlang een leidraad is geweest, en nog steeds is, voor miljarden christenen. Ik ga ervan uit dat de raadgevingen, richtlijnen en opdrachten die Jezus aan zijn discipelen gegeven heeft bij de geloofsinhoud hoort die de apostelen verkondigden. Dit geldt ook voor wat er in de apostelbrieven over hun taken en kenmerken staat, ook al hebben de apostelen deze niet zelf geschreven. Het hoort allemaal bij het gedachtegoed dat ik onder de loep neem.

Hoofdstuk 2 gaat over het vroege christendom dat uit een veelkleurig jodendom ontstond en zelf ook veelkleurig was. De bontheid werd nog groter toen het christendom zich snel over grote gebieden verspreidde. De bestaande culturen in de verschillende landen gaven allemaal hun 'couleur locale' aan de verkondigde leer en bijbehorende rituelen. Langzaam ontwikkelde zich de orthodoxe kerk. Deze werd steeds machtiger en verketterde andere richtingen.

In hoofdstuk 3 worden kloosterorden en mystiek beschreven. Zij vormden krachtige vernieuwingsbewegingen, die je evenzeer restauratiebewegingen zou kunnen noemen. De aanhangers van zulke bewegingen wilden hun toekomst namelijk vorm en inhoud geven door terug te keren naar Bijbelse waarden. Mystici leefden soms in kloostergemeenschappen, soms in afzondering. Zij zochten rechtstreeks verbinding tussen hun eigen hart en God. Tussenkost van sacramenten en kerkelijke ambtsdragers was daarvoor niet nodig.

Hoofdstuk 4 betreft het wel en wee en de invloed van de Boheemse Broederunie. Onder de druk van politieke spanningen en oorlog ontwikkelde zij zich al een eeuw vóór de reformatie van Luther tot een protestantse organisatie. Haar gedachtegoed is terug te voeren op dat van Johannes Hus die in 1415, beschuldigd van ketterij, op de brandstapel overleed. Een invloedrijke telg uit de Boheemse Broederunie was Comenius.

Hoofdstuk 5 gaat over de tijd van de reformatie. Hiermee bedoelt men de tijd van Luther, Zwingli en Calvijn, hoewel er al eeuwenlang met wisselend succes pogingen werden gedaan om de kerk te hervormen. Ik beschrijf de levens en achtergronden van Erasmus, Luther, Calvijn en Castellio. Castellio is een minder bekende reformator, maar als tegenpool van Calvijn interessant. Zwingli's ideeën komen aan de orde in de paragrafen over de andere reformatoren. Hendrik VIII valt in dit boek buiten beschouwing. Zijn beweegredenen om met Rome te breken waren niet van theologische aard. Hij wilde zijn huwelijk met Catharina van Aragon door de paus nietig laten verklaren. Dat werd hem geweigerd. Erasmus ging niet met de reformatie mee. Hij leefde echter wel in het tijdperk van de reformatie en oefende veel invloed uit. Veel van zijn gedachtegoed komt met dat van de reformatoren overeen.

In hoofdstuk 6 wordt beschreven hoe in Duitsland katholieken en lutheranen de grenzen tussen elkaar afbakenden en met wisselend succes verdedigden. De lutheranen schreven, evenals andere nieuwe gezindten, hun eigen geloofsbelijdenis of confessie. Daarom heet de tijd na het overlijden van de grote reformatoren de tijd van de confessionalisering. Binnen het lutheranisme ontstonden spanningen tussen groeperingen die de zuiverheid van de leer in stand wilden houden (orthodoxie), groeperingen die in het geloof meer de stem van het eigen hart wilden volgen en vooral een vrome levensstijl nastreefden (piëtisme), groeperingen die alle vrome christenen ongeacht de gezindte in broederlijke wilden verenigen (filadelfiërs) en denkers die vanuit hun ervaring en verstandelijke redeneringen wilden leven en niets zomaar op gezag van autoriteiten wilden aannemen (Verlichting).

In hoofdstuk 7 wordt filadelfisch en piëtistisch gedachtegoed uit de achttiende eeuw nader belicht. Dit gedachtegoed heeft doorgewerkt in de opvattingen van de Catholic Apostolic Church die omstreeks 1830 in Engeland ontstond. De lijn die in dit hoofdstuk uitgezet wordt, vindt zijn oorsprong in vorige hoofdstukken en loopt door naar volgende. Dat betekent níét dat dit de lijn van de kerkhistorie is. Integendeel, het is slechts een van de talloze verbindingslijnen die door de hele geschiedenis heenlopen.

Er waren veel conflicten. Deze waren des te dramatischer omdat ze plaats hadden in een tijd waarin het verlangen naar eenheid van alle christenen sterk aanwezig was. De hier beschreven kerkhistorische figuren zijn zó uitgekozen dat de verschillende piëtistische richtingen en de spanningen tussen de vertegenwoordigers ervan duidelijk naar voren komen. Ik focus daarbij meer op Duitsland en minder op Engeland om de simpele reden dat ik veel meer van de Duitse stromingen weet dan van de Engelse.

In hoofdstuk 8 wordt beschreven hoe Nikolaus Ludwig von Zinzendorf door lutheranisme, calvinisme, piëtisme, katholicisme, mystiek, Boheemse Broeders en Verlichting beïnvloed en gevormd werd; en hoe hij op zijn beurt weer impulsen gaf die tot de dag van vandaag doorwerken in vele richtingen. Het streven naar eenheid ging bij hem samen met het creëren van nieuwe conflicten en hergroeperingen. Vernieuwing en verstarring wisselden elkaar af en speelden door elkaar heen. Anders gezegd: Lijnen van een net van invloeden kwamen samen in een knoop en gingen

ook weer daarvan uit. Doordat mijn proefschrift over Zinzendorf ging, heeft hij een tamelijk centrale plaats in dit boek.⁶ Dat wil niet zeggen dat hij de belangrijkste mens uit de kerkgeschiedenis zou zijn. Hij is slechts een van de zeer velen die werkzaam zijn geweest in de woelingen van hun tijd en daar vervolgens zelf weer invloed op hebben uitgeoefend.

In hoofdstuk 9 staat hoe in de negentiende eeuw apostolische bewegingen ontstonden te midden van andere religieuze opwekkingsbewegingen die zich naast elkaar, door elkaar en na elkaar manifesteerden gedurende die hele eeuw. Door andere onderzoekers is er al veel geschreven over opwekkingsbewegingen in het algemeen en over de opwekkingsbewegingen die zich ‘apostolisch’ noemen in het bijzonder.⁷ Daarom geef ik slechts een summier overzicht met de focus op Engeland en Duitsland.

Ik schrijf globaal over het ontstaan van de Catholic Apostolic Church. Ik geef aan dat haar doelstellingen overeenkomst vertonen met die van de filadelfische beweging uit de eeuw ervoor. Daarna licht ik de personen uit die de katholieke apostolische beweging van Engeland naar Duitsland brachten, en belangrijke figuren uit de Duitse katholieke apostolische gemeenten. Verder beschrijf ik het ontstaan van de Allgemeine christliche apostolische Mission in 1863. Daaruit ontstond in 1878 de Neuapostolische Gemeinde, later Neuapostolische Kirche genoemd. Ik citeer uit enkele documenten en laat zien welke rol de begrippen ‘liefde’ en ‘apostolisch’ daarin spelen.

Hoofdstuk 10 gaat over de pinksterbewegingen in de twintigste en eenentwintigste eeuw. Deze zijn ontstaan uit opwekkingen die zich aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw voordeden op verschillende plaatsen. De gelovigen meenden dat de Heilige Geest de leiding van de samenkomsten had, mensen in vreemde klanken liet spreken, zondaars tot inkeer bracht en genezingen verrichtte. Men noemt de pinksterbewegingen ook charismatische bewegingen, evenals vergelijkbare bewegingen uit vroegere tijden zoals sommige radicaal piëtistische uit de achttiende eeuw en opwekkingsbewegingen uit de negentiende eeuw, waaronder de Catholic Apostolic Church en haar afsplitsingen.⁸

Ik begin dit hoofdstuk met ontwikkelingen in Duitsland en vind daarmee aansluiting bij het vorige hoofdstuk, dat over negentiende-eeuwse opwekkingsbewegingen gaat. Vervolgens beschrijf ik de levens van enkele leidende figuren in de Verenigde Staten. Er is een aparte paragraaf gewijd aan de kerk van de Apostolic Faith Mission op de hoek van Lafayette Avenue en Washington Avenue in Brooklyn, New York. Deze kerk trok mijn aandacht in het voorjaar van 2002 tijdens een familiebezoek. Als lid van het Apostolisch Genootschap vond ik het grappig dat de kerk de naam Apostolic Faith Mission droeg. Bij volgende bezoeken ontdekte ik in Brooklyn steeds meer kerken

6 Bouman-Komen 2009.

7 Onder andere Brand 2013; *Geschichte des Pietismus* 3, 2000; Kielman 2017; Lammertsma 2017; Schmolz 2014; Tang 1982. Zie ook de vele internetpublicaties op www.apostolische-geschichte.de.

8 Het woord ‘charismatisch’ is afgeleid van het Griekse *charisma*, dat bij Paulus ‘gave, gunst’ of ‘weldaad’ betekent. In het latere christendom bedoelt men een ‘bovennatuurlijke gave’, in het bijzonder van de Heilige Geest.

die zichzelf ‘apostolic’ noemden. Vaak geven zij aan dat ze een ‘apostle’ als geestelijk leider hebben. In tegenstelling tot de andere apostolische kerkjes bleek de kerk van de Apostolic Faith Mission voor mij toegankelijk te zijn. Uit de website die de gemeente in de loop van de tijd heeft ontwikkeld, blijkt dat het om een pinksterkerk gaat.

In hoofdstuk 11 worden ontwikkelingen in de reguliere kerken en theologie na de val van Napoleon in 1815 behandeld. Eerst beschrijf ik algemene ontwikkelingen. Vervolgens richt ik me op enkele personen, te weten: Barth, Bultmann, Bonhoeffer en Sölle. Ik heb deze mensen gekozen vanwege mijn bekendheid met de Duitse cultuurgeschiedenis en omdat ik aan de hand van hun werk voldoende de tegenstrijdigheden van de verschillende richtingen uit de twintigste-eeuwse theologie kan verduidelijken. Dat zich in andere landen ook belangrijke ontwikkelingen hebben voorgedaan en dat ook daar eminente theologen waren, is vanzelfsprekend.⁹ Daar zijn vergelijkbare tegenstrijdige tendensen. Tot slot geef ik een overzicht van ontwikkelingen in Nederland in deze periode.

Hoofdstuk 12 gaat over drie van de vele richtingen die in Nederland uit de Catholic Apostolic Church zijn voortgekomen. Vanaf 1903 tot eind jaren veertig van de vorige eeuw heette de grootste daarvan Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen, afgekort HAZEA. In deze organisatie voltrok zich in de jaren 1946 tot 1951 een schisma waaruit drie nieuwe organisaties ontstonden: De Nieuw-Apostolische Kerk, de Gemeenschap van Apostolische Christenen en het Apostolisch Genootschap. In dit hoofdstuk beschrijf ik hoe het pijnlijke schisma tot stand kwam, hoe de drie richtingen zich in de daaropvolgende jaren ontwikkelden en hoe er in de laatste decennia ondanks onoverbrugbare theologische verschillen toenadering is tussen leden van de drie organisaties.

Ik beëindig mijn boek met een samenvatting, een beschouwing over het gebruik van de woorden ‘apostolisch’ en ‘apostel’, en een persoonlijk slotwoord.

Enkele begrippen die in de hoofdstukken niet zijn uitgelegd worden achterin het boek verklaard. In het register staan de bladzijden waarop overige begrippen worden uitgelegd vet gedrukt. Vet gedrukt zijn daar ook de bladzijden waarop personen het uitvoerigst zijn beschreven.

9 Robin Brouwer bijvoorbeeld koos ter illustratie van de ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw de psycholoog Freud, de filosofen Spengler, Foucault, Nietzsche en Onfray, de antropoloog Boas en de theologen Barth en Tillich. Zie Brouwer 2018.

1. Liefde en geloof in het Nieuwe Testament

1.1. Taken en kenmerken van de Bijbelse apostelen

Wanneer twaalf apostelen door Jezus worden aangewezen, krijgen zij meteen al een aantal gaven, opdrachten en raadgevingen mee.¹⁰ Jezus geeft hun macht om onreine geesten uit te drijven, zieken te genezen en doden op te wekken. Deze apostelen zijn: Petrus, Andreas, Jakobus (zoon van Zebedeüs), Johannes, Filippus, Bartolomeüs, Tomas, Matteüs, Jakobus (zoon van Alfeüs), Taddeüs, Simon en Judas. Zij moeten op weg gaan om te prediken. Ze mogen niets meenemen op hun reizen en moeten rekening houden met terechtstellingen en vervolgingen. Als ze voor de rechter zullen staan, zal de Geest hun de woorden in de mond leggen. Wie een apostel ontvangt, ontvangt Jezus, en wie Jezus ontvangt, ontvangt God.¹¹ Hun dwalende broeder moeten ze bestraffen en bij berouw vergeven. Hun geloof, hoe klein ook, zal wonderen verrichten.¹² Ze moeten zich liever tot de joden dan tot de heidenen richten. Paulus wordt pas na de dood van Jezus tot apostel geroepen. Hij echter richt zich bewust wel tot de heidenen. De opvatting dat ook zij ontvankelijk zijn voor de prediking beschouwt hij als een nieuw inzicht dat hem door God gegeven is.¹³

In het Bijbelboek 'Handelingen der Apostelen' wordt beschreven hoe de elf overgebleven apostelen na de dood van Judas hun twaalfstal weer compleet maken. De nieuwe apostel moet een man zijn die tijdens het leven van Jezus veel bij hem was. De keuze valt op Mattias.

Nadat velen zich op het pinksterfeest hebben laten dopen, blijven ze trouw aan wat de apostelen hun geleerd hadden. Ze delen al hun bezittingen met elkaar, komen vaak en eensgezind samen in de tempel, gebruiken samen blij hun eenvoudige maaltijden, loven God en vinden welgevallen bij andere mensen. Later worden op aanwijzing van de Heilige Geest ook Barnabas en Paulus als apostelen aangewezen.¹⁴

In dit Bijbelboek gaat het verder voornamelijk over de reizen van de apostelen, over de zielen die zij winnen, de gemeenschappen die zij stichten, de vijandschap die ze ondergaan, over onenigheid tussen Grieks en Aramees sprekende joden evenals tussen christenen van joodse afkomst en die van heidense afkomst. De apostelen prediken de wederkomst van Christus en overtuigen veelal door de wonderdaden die zij verrichten, zoals genezingen en opwekkingen uit de dood.

¹⁰ Bijbelse apostelen worden soms met het woord 'apostel', soms met 'de twaalf', eenmaal met 'de 70 (72)' en soms met 'discipelen' aangeduid. Daarbij moet je bedenken, dat alle apostelen discipelen zijn, maar niet alle discipelen apostelen. Eenmaal wordt Jezus zelf 'apostel' genoemd. 'De 70 (72)' in: Lc. 10.1; Jezus zelf in: Hb. 3.1. Verder wordt er voor 'schijnapostelen' gewaarschuwd. 2 Kor. 11.12-15, Openb. 2.2.

¹¹ Mt. 10.1-42; Mc. 3.14-16, Lc. 6.13-16; 9.1-6.

¹² Lc. 17.1-5.

¹³ 1 Rom. 11.13; Ef. 3.5.

¹⁴ Hand. 1.15-16 en 24-26; 2.41-47; 13.2.

Volgens de brief aan de Korintiërs zijn apostelen dwazen om Christus' wil. Zij hebben bepaalde rechten: zij mogen een bekeerlinge, een geestelijke zuster, tot vrouw nemen, zijn vrij van handarbeid en andere werkzaamheden. Ondanks deze vrijheden maakt Paulus zich vooral dienstbaar en ziet hij van zijn rechten af, voor zover dit het winnen van zielen in de weg staat.¹⁵

1.2. Het belang van de liefde

Liefde is de kern van het Grote Gebod, dat Jezus formuleert als een van de Farizeeën hem hierom vraagt:

Heb de Heer, uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: heb uw naaste lief als uzelf. Deze twee geboden zijn de grondslag van alles wat er in de Wet en de Profeten staat.¹⁶

De liefde die hier bedoeld is, is een niet-hartstochtelijke, broederlijke liefde, een liefde die het beste voor de ander zoekt.

In vele gelijkenissen schildert Jezus hoe je liefdevol kunt leven. In de Bergrede zegt hij wat hij van zijn volgelingen vraagt. Het is niet voldoende dat je alleen van je vrienden houdt of alleen je broeders en zusters vriendelijk bejegt. Dan doe je niets 'uitzonderlijks', niets 'meer dan het gewone'. Het is van belang om je vijanden lief te hebben, te bidden voor degenen die je vervolgen, niet te oordelen of te veroordelen, maar te vergeven en ruimhartig te geven. Als iemand je slaat, is het beter hem de andere wang toe te keren, dan vast te houden aan het oude recht van oog om oog en tand om tand. Wie die raad opvolgt, is een kind van de Allerhoogste, die ook de zon laat schijnen over goede en slechte mensen.¹⁷

Een bijzondere plaats heeft de liefde in het evangelie van Johannes. Als Jezus zijn discipelen aankondigt dat hij binnenkort niet meer bij hen zal zijn, zegt hij hun:

Ik geef jullie een nieuw gebod: heb elkaar lief. Zoals ik jullie heb liefgehad, zo moeten jullie elkaar liefhebben. Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn.¹⁸

¹⁵ 1 Kor. 4.19; 1 Kor. 9.

¹⁶ Mt. 22.37-40. Vergelijk Mc. 12.28-34.

¹⁷ Mt. 5.38-48. In vele Bijbelvertalingen staat: 'waarin doet gij meer dan het gewone?' Bij voorbeeld in de NBG-vertaling van 1951. Deze zegswijze komt voor in Weekbrieven en een jeugdkoorlied van het Apostolisch Genootschap en heeft ook in brede christelijke kringen zijn plaats in het collectief bewustzijn, mede door: F. Boerwinkel (1977). In de vertaling van de NBV 2004 staat echter: 'wat voor uitzonderlijks doe je dan'. Zie ook: Lc. 6.27-38.4.

¹⁸ Jo. 13.34-35.